

**SUSTAINABLE PLANNING AND TOURISM DEVELOPMENT POLICY
EXEMPLIFIED BY MEDIEVAL FORTRESSES ALONG THE RIVER DANUBE**

SRDJAN BELIJ¹, MARINA ILINCIC², JELENA BELIJ², MARIJA BELIJ^{2*}

¹Institute of Nature Protection of Serbia, Dr Ivana Ribara 91, 11000 Belgrade, Serbia

²Faculty of Geography, Universitu of Belgrade, Studentski trg 3/III, 11000 Belgrade, Serbia

Abstract: The coastal area of the Danube had the greatest strategic importance in the preservation of the waterway, which was the most important road in this part of Europe until the late 19th century. On the banks of the Danube were located the cradle of many civilizations that were built by European values and identities created by different people. As a natural border Danube has played a significant role in military strategy in the struggle for supremacy and domination of European territories, which are the most significant and most monumental fortress in Serbia, built right on the banks of the Danube. Cultural Route „Fortresses on the Danube“, which floats our sector of the Danube, displays our most important monuments of military architecture in this part of Serbia, the preserved remains of seven fortresses: Bač, Petrovaradin, Belgrade, Smederevo, Ram, Golubačka and Fetislam. Mentioned fortress are an important resource for sustainable tourism development and an important part of the cultural corridor not only in Serbia, but also South-Eastern Europe, which value is recognized by UNESCO. A special segment of the tourism industry in the development of the Danube region represents the development of geotourism as tourism specific niche markets Danube fortresses, and other objects of natural and cultural heritage of the Danube basin is recognized as an interesting tourist destinations and sites worth visiting and retention during a cruise on the Danube. Protection of cultural heritage as a unique and irreplaceable wealth, is very important for the Republic of Serbia and the Danube Region. The development of „cultural routes“ and other forms of cluster connectivity properties of cultural heritage will help better interpretation of heritage and the creation of cooperative networks that will provide obtaining the status of an important heritage resource in the development of cultural tourism and to be involved in politics purposeful tourism planning. Moreover, investments in the restoration of the Danube fortress create the conditions for a greater volume of tourist traffic and a significant share of foreign tourists from cruise ships in their unique offer.

Key words: the Danube, a medieval fortress, tourism, geotourism, sustainable development

Introduction

The River Danube flows for 588 km through Serbia and is navigable throughout its course, from its 1433rd km (Bezdan) to its 845th km (Prahovo). In the Danube Basin in Serbia, there are 390 protected areas of exceptional national and international importance. Some of the most beautiful cities of the Old Continent emerged along the Danube banks, numerous fortresses, ports, bridges and dams were built, several national parks were established and a series of resorts built, as well as economic and infrastructural facilities. Archaeological sites are also located along the Danube: *Neolithic sites*—Starčevo, Vinča, Lepenski vir; *Roman sites*—Sirmium, Singidunum, Viminacium, Trajan's Bridge, Tabula Traiana, Diana; *medieval cultural heritage sites*—Petrovaradin, Belgrade Fortress, Smederevo, Golubac, Ram, remnants of the Turkish Fetislam near Kladovo, and many others.

* E-mail: marija.belij@gmail.com

Apart from the economic significance that this river primarily has, the Danube also constitutes a great natural and profound historical and cultural wealth of Serbia. This wealth comprises natural wonders and rarities and accomplishments of various centuries, traditions and cultures. In the central part of Serbia where Danube passes through Belgrade, different nations, civilizations and empires emerged and clashed for centuries—from the Neolithic period until the 1860s, when Serbia finally regained Belgrade. As a result, numerous cultural and historical monuments and artefacts were left behind, testifying to its importance throughout history and to its diversity today. Each nation left its mark, and Serbia is trying to preserve and exhibit not only its own cultural and historical heritage but also traces of other nations and civilizations, through tourism valorisation and promotion of these sites.

The Tourism Development Strategy of the Republic of Serbia (2006) identifies the Danube as a market option that yields results quickly for Serbia's tourism ("quick win") and emphasises that it is the only tourist resource in Serbia that is both nationally cohesive and globally competitive at the same time, thus demonstrating that the size and importance of the Danube corridor (Corridor VII) passing through Serbia could direct the desired development to all parts of the country ("spill over"). According to CLIA (2012), the industry experienced a 10% annual growth between 2007 and 2012, with the greatest growth occurring on Western European waterways. The popularity is however not limited to Europe, and many other ports and rivers around the world are experiencing growing interest as well (Prideaux B., Cooper, M., 2009).

Therefore, the course of the River Danube that connects Serbia via Budapest and Vienna with river flows of highly developed European countries provides vast potential for river cruising—nautical tourism. The Danube cruise season (using the Corridor VII through Serbia) lasts from March until April (Драгин С. А., Живковић Б. М. и Ђурђевић С. Б., 2009) and offers the opportunity to complement the tourist experience with visits to the aforementioned natural wonders and cultural and historical heritage sites along the course of the Danube. Passengers are primarily transported using the Corridor VII through Serbia for tourism purposes in the form of river cruises; volume of passenger transport continues to show significant growth each year and forms the basis for the development of significant economic activities in the field of transport, tourism, commerce and other services (Максим М. и Милијић С., 2012). In 2012, the total number of visitors and overnight stays (registered at the Belgrade Port) increased by 7% compared to 2011 (Belij M., Ilincic M. i Belij J., 2013), while in 2013, large tourist cruisers docked over 400 times at the Belgrade Port, bringing more than 52,000 visitors (<http://www.dunavskastrategija.rs>).

Although river cruising in Serbia is still only a negligible part of the tourism sector's total turnover, it requires and deserves special attention. The growing international demand for this increasingly popular form of tourist offer in recent years shows a steady increase of its importance (Берић Д. и Јовичић А., 2012), but also calls for the responsibility of the tourism sector with regard to planning and sustainable policy for its further development and efficient incorporating of visitations to medieval forts (and other archaeological sites along the Danube) and river cruising in an integral tourism service, capable of offering a complete and unique experience to foreign tourists on their journey through the Danube Basin in Serbia. This is especially relevant because river cruise passengers generally are wealthy and eager to purchase local goods and services (Bauer K., 2010).

The theoretical concept of sustainable planning and development policy

As regards tourism policy and planning, sustainable tourism development is a process of qualitative change driven by political decision, but always with local support, to adapt the constitutional and legal framework, and the planning and policy instruments, to the

development of tourism based on a balance between the conservation of natural and cultural resources, financial viability and social justice. Sustainability has emerged in the last two decades to reassess and reorient tourism policy, and its presence has been institutionalized in the concept of sustainable tourism. The initiatives and policies which refer to it have grown considerably, developing a framework for development of the concept at both the theoretical and practical levels (Torres-Delgado A., López Palomeque F., 2012).

Planning for sustainable tourism development actually refers to environmental preservation planning and as such includes a variety of research activities and analysis prior to the decision for determining the direction of the development. All these activities are undertaken in order to prevent from the intensive use of resources in some specific areas, without previous care for the preservation of the resources (Angelevska-Najdeska K., Rakicevikb G., 2012). Such areas are precisely those in which they are located medieval fortress on the Danube. Therefore, their future tourism development must be based on detailed research activities, as well as a valid evaluation and inventory of space they occupy.

If ill-planned or excessive development is permitted, tourism can damage the special qualities that are essential for sustainable development. Conversely, it is recognised that tourism can help to promote and support conservation, regeneration and economic development as well as enhance the quality of life of visitors and host communities (Connell J., et al., 2009).

Experience shows that those countries (including their immediate spatial units), in which the development of tourism based on an integrated, thoughtful and long-term planning have achieved many positive effects without significant accompanying problems, unlike the others, who, guided by a partial and short-term economic interests and without a precise and clear planning concept, faced with a series of environmental, social and cultural problems (Jovičić D., 2011).

Medieval fortresses along the River Danube

In the past, fortifications were the most important military strongholds used to secure the defence and safety of their inhabitants, but they also contributed to imposing political and military domination. Thus, they were not only used for defensive purposes but were also meant to fascinate and to incite awe and fear in enemies. Their size and proportions, reflecting military architecture, often made them symbols of power, strength, prosperity and progress, so they were built on carefully selected places of strategic importance. As banks of the Danube had immense strategic importance in securing the waterway (being the crucial route in this part of Europe) until the end of the 19th century, the most important and monumental forts in Serbia were built alongside these banks. They were constructed both by Serbian and other rulers (Hungarian, Turkish), creating the most significant landmarks of European military architecture. Seven out of twenty-one forts existing in Serbia are located on the Danube banks, confirming the strategic importance of this river.

Today, there is an opportunity to change the purpose of use of these forts and have them positioned as cultural monuments on the cultural map of Europe, thus creating the platform for exchanging experiences in the field of cultural heritage protection, as well as the possibility of economically sustainable investment for revitalisation of monuments.

The National Tourism Organisation of Serbia in cooperation with the Serbian Ministry of Culture through the project “Cultural Route – Fortresses along the Danube” presents seven fortresses as a coherent thematic unit, with each fortification telling its own unique story at the same time.

The Bač Fortress is the best-preserved fortress from the Hungarian medieval period. It is situated in Vojvodina, not far from the town of Bač. The Bač Fortress consists

of a fortified castle and the suburb, built on the former meander of the river Mostonga, a left tributary of the Danube. This area is an archaeological site that reflects the continuity of life since the early Neolithic period. Ramparts of this fortress, still visible today, were built between 1338 and 1342, during the reign of Charles Robert of Anjou.

The Petrovaradin Fortress is located in Novi Sad, on the right bank of the Danube. It is also known as the “Gibraltar of the Danube” due to its size and strategic position. This well-preserved fortification is the second largest fortress in Europe. It gained its present appearance between 1692 and 1780, when it was built according to the designs by prominent military engineers Marsigli, Keyzersfeld and Wamberg. This fortress today houses the Novi Sad City Museum, which is a remarkable cultural monument, and is a place where widely known and rewarded music festival “Exit” is held each year. The Petrovaradin Fortress is one of the finest examples of perfectly persevered European baroque military architecture.

The Belgrade Fortress is a monument of international importance, perched over the confluence of the rivers Sava and Danube. It was one of the strongest military strongholds in Europe, built according to the design by the Swiss general Nicolas Doxat de Moretz. A symbol of Belgrade, monument to “The Victor”, adorns the Upper Town. The Lower Town of the Belgrade Fortress, where the largest part of the settlement was situated in the Middle Ages, stretches along the very banks of the Danube and Sava rivers. Despot Stefan Lazarević had the Lower Town enclosed by ramparts, and it can be approached through the Vidin Gate and the Dark Gate. Nebojša Tower stands out as one of the few well-preserved constructions. This medieval cannon tower was built around 1460 on the river bank to defend the Danube port. During the Ottoman rule, it was turned into a dungeon, where Greek revolutionary and poet Rigas Feraios was imprisoned and killed in 1789. Today, the fortress tells the story of Belgrade’s history, forming together with the Kalemegdan Park a unique cultural monument. The Belgrade Fortress is one of the most attractive tourist sites for visitors to Serbia’s capital city and a place where numerous cultural events take place.

The Smederevo Fortress is the last great achievement of Serbian medieval military architecture (the fall of the Smederevo Fortress to the Ottoman Turks in 1459 also marked the fall of the medieval Serbian state). It was built in the 15th century at the confluence of the rivers Danube and Jezava as the new capital of medieval Serbia, after the fall of Belgrade. The Smederevo fortress embodies the Serbian Despotate. It was built by despot Đurađ Branković in the mid-15th century, modelled after Constantinople. A castle with the ruler’s court was initially constructed as an independent fortification, and a wider area at the confluence of two rivers, intended as an urban settlement, was enclosed by ramparts in the following years. This magnificent monument of Serbian culture, covering the area of about 11 hectares, is the largest lowland fortress in Europe, which sets it apart and makes it a unique example of Serbian architecture of that period. The Smederevo Fortress is now developing into one of the European landmarks (a cultural monument of exceptional importance), currently used as an exclusive venue for musical, theatrical, and other cultural events.

The Ram Fortress is located in the village of Ram on the Danube bank, between Veliko Gradište and Kostolac. The visible remains of the Ram Fortress were built by the Turkish sultan Bayezid II in 1483, in order to strengthen the defence of the borders between Smederevo and Golubac from the Hungarian incursions. Ram is a military fortification, built at the time when firearms were in use and its artillery fort features make it one of the earliest examples of artillery fortifications in Serbia. The fortress boasts five towers at four levels (three floors and the ground floor) relatively well preserved, but rather neglected.

The Golubac Fortress with nine towers was built at the beginning of the 14th century as an important strategic position for defending the border located on a cliff—the

entrance to the Iron Gates. It is this incredible location that makes it one of the most impressive fortresses on the River Danube and the symbol of the Iron Gates. The first written record of Golubac as a fortress of the Kingdom of Hungary appears in 1355. High, square towers and massive battlements with merlons and crenels indicate that the fortress was initially built for defence purposes with steel weaponry. At the end of the 14th century, a riparian zone and a monumental palace were built, and this fortification was enlarged by constructing the outer walls with towers and a dock during the 15th century. During the last phase of construction, a Turkish cannon tower, still visible today, was built at the end of the 15th century. The Golubac Fortress is a very popular tourist destination due to its good commute connection with Lepenski vir, a valuable archaeological site in Serbia.

The Fetislam Fortress is located on the banks of the River Danube, west of Kladovo. It is also called the “Gate of Islam” and the Kladovo Fortress. This fortification consists of two separate units, Small Town and Big Town, built in different periods and using different building concepts and fortification characteristics. Translated from Turkish, *fetislam* means a gate of peace.

The aforementioned fortifications are a testimony to the intense flow of history and its substantial influence upon the shaping of Serbia’s heritage. Archaeologists agree that these fortresses built along the river banks or main roads are important for exploring and writing Serbia’s history. Some of the forts are in ruins, abandoned and should be restored, while fortifications alongside the Danube pose a special challenge. These fortifications fit perfectly in the Danube tourism plan, which is becoming more developed and ever more popular. The plan envisages that through reconstruction of fortresses Smederevo, Ram and Golubac and through restoration of forts of Belgrade and Petrovaradin, in cooperation with relevant international organizations, Serbia would provide conditions for a longer stay of tens of thousands of tourist journeying through Serbia on Danube cruisers (Stojović, J., et al., 2012).

Geotourism as a specific form of niche tourism in the Danube Basin in Serbia

Medieval fortresses alongside the River Danube are also a remarkable potential of geoheritage, suitable for connecting with other countries in the region. Relevant entities involved in tourism industry should seize this kind of opportunity using proper planning and sustainable development.

It is necessary to bear in mind that the Danube Basin in Serbia (*Podunavlje*) does not cover the entire Danube watershed (which covers almost the entire territory of Serbia), but only municipalities located directly along the Danube, i.e. objects of geoheritage that could be added to *Podunavlje* using tourism valorisation of geoheritage in order to create a comprehensive presentation of this specific form of niche tourism (Belij S., Belij M., 2009).

The most valuable geotourism destinations are the River Danube, as the most important European navigable waterway, the confluence of the rivers Sava and Danube with the Great War Island, the Iron Gates with a composite valley and attractive landscape, numerous sites with loess deposits along the Danube, impressive remnants of the Roman Empire in the Danube Basin in Serbia, as well as many medieval forts on the Danube banks (Bač, Petrovaradin, Belgrade, Smederevo, Ram, Golubac and Fetislam) (Belij S., Belij M., 2009).

According to the most precise (or the most comprehensive) definition of geotourism (by Newsome and Dowling, 2005), the prefix *geo* refers to geology, geomorphology and to the “natural resources of landscape, relief, fossil layers, rocks and minerals” with emphasis to the understanding of all processes that created them and still create them. V. Stojanović and I. Stamenković (2008) proposed a similar definition, according to which geotourism is “tourism based on geodiversity within ecotourism, with

emphasised educational role, intended for better understanding of the natural heritage protection and in close connection with sustainable development and sustainable tourism”, with the possibility of basing it on the cultural and historical values (Belij S., Belij M., 2009).

Engagement of relevant local and international organizations regarding sustainable policies and tourism development along the course of the Danube in Serbia

The Republic of Serbia is a member of numerous international organizations dealing with various issues regarding the River Danube. The participation of Vojvodina in European regional initiatives and organizations is also of great importance. It is necessary to point out the significance and activities of regional development agencies operating in the Danube region, as well as the National Agency for Regional Development, an institution of the highest level that coordinates operation of regional development agencies and implements regional development policies in Serbia.

Multilateral cooperation in the Danube basin takes place in the framework of the Convention on Cooperation for the Protection and Sustainable Use of the Danube River (the Danube River Protection Convention) which was signed in 1994 in Sofia. The Convention sets out the principles and rules for the protection and sustainable management of the river Danube. The goals of the Convention are directed towards ensuring the sustainable use and proper management of water resources in the basin, including measures for maintaining (conservation) ecosystems, improvement and rational use of surface and ground water throughout the basin. Based on this Convention, the International Commission for the Protection of the Danube River (ICPDR) was founded (Sommerwerk N. et al., 2009).

The European Union Strategy for the Danube Region (EUSDR) clearly states that one of the priority areas is the promotion of culture and tourism and people-to-people contacts, supported mostly by Bulgaria and Romania. The main goal of all cross-border cooperation programs, which implies achieving balanced socio-economic development of border areas through solid connections between communities on both sides of the border in order to increase economic competitiveness and improve living standards in population, fits into the plan defined by the Danube strategy (Stojković J. i dr., 2012).

The idea for forming the EU Strategy for the Danube Region emerged in 2008 during the European Week of Regions and Cities in Brussels. In June 2009, the Council of Europe invited the European Commission to introduce the EU Strategy for the Danube Region by the end of 2010. The development of this strategy has been coordinated by the European Commission and countries of the region and it is focused on the development of the Danube Basin.

The necessity of this common strategy is indicated by the number of recent projects focused on the Danube region. Between 2007 and 2013, almost half of the ETC programs (European Territorial Cooperation Programmes) were focused on the Danube region. Namely, 41 of 94 ETC programs (18 CBC, 7 transnational programs, 13 IPA CBC programs and 3 ENPI programs) covered a geographic area including the Danube region. ETC programs should be completely implemented in order to speed up the process of regional development and strengthen the cooperation between countries of the Danube region (<http://vojvodinahouse.rs/eu-strategija-za-dunavski-region>).

Serbia has been actively involved in the process of preparing the Strategy since the very beginning, regardless of not being a member of the EU. In September 2009, the Serbian government established the Working Group for Cooperation with the EU in the Danube Region, which brings together representatives of relevant departments and the Executive Council of Vojvodina. Involvement of Serbia in the process of creating the strategy and its implementation shall contribute to: strengthening the economy, integration

of sectoral policies of the Republic of Serbia into the EU development plans, enhancement of bilateral and multilateral cooperation between the Republic of Serbia and all countries of the Danube River Basin, but also to creating an opportunity for using natural potentials of the Danube and their tourism valorisation, which is expected to increase the number of foreign tourists visiting Serbia. The general objective is to use the potential of the Danube as a significant resource for sustainable development, consistent with principles of the sustainable tourism development.

The protection of the cultural heritage, as a unique and indispensable wealth, has special significance for the Republic of Serbia and the Danube region, but also has a broader, international importance.

The development project “Cultural Route – Fortresses along the Danube” has been launched in June 2010 in seven cities and municipalities along the River Danube where the representative forts are located – Bač, Novi Sad, Belgrade, Smederevo, Veliko Gradište, Golubac and Kladovo. This project is a successor of the pilot project created by the Ministry of Culture “Fortresses along the Danube”, which was implemented during 2009 and 2010 as a part of UNESCO’s regional program for cultural heritage in South-East Europe. The project was developed according to the strategic preferences of the Republic of Serbia, especially complied with the Strategy for Regional Development of Serbia 2007–2012, the National Strategy of Sustainable Development, the Strategy for Tourism Development and the EU Strategy for the Danube Region, with a specific goal to connect seven forts on the Danube into one thematic unit of exceptional cultural importance and use their economic and social potential for the development of local areas where forts are situated (<http://www.tvrdjavateatar.com/tvrdjave-na-dunavu/>).

Developing “cultural routes”, complemented with geotourism localities and other forms of cluster connecting of cultural heritage sites, contributes to the creation of cooperation networks and better visibility of cultural heritage, which could then gain the status of an important resource in cultural tourism development and become a part of development plans for destination management. The current projects like “Fortresses along the Danube” and projects within the so-called Ljubljana Process, supported by UNESCO and the Council of Europe, shall continue to evolve in that direction.

Conclusion

For thousands of years, ever since the Neolithic period, the Balkan Peninsula has been a crossroads of different cultures, a trading corridor for merchant caravans and a route used by various armies during their campaigns to seize new territories. Remnants of imposing fortifications along the Danube Basin in Serbia still stand today and bear witness to these conquests.

This paper accentuates the importance of the exchange value and the distinguishability of the River Danube as a strategic European continental tourism resource which includes, in its most attractive part, numerous Serbian tourist attractions, and emphasises the importance of cultural tourism and geotourism through depicting medieval fortresses along the Danube as footholds for tourism development in the future.

In terms of natural and cultural values, the Danube Basin in Serbia has a realistic potential to define a quality tourism area and a unique tourism product which could be used as a strong foundation for positioning Serbia on the international tourist market.

It is considered that today a mutual agreement between participants on key tourism values and a jointly defined vision are sufficient in countries with developed tourism industry, thus providing the opportunity for complementarity of the development of different forms of tourism on the Danube by joint participation on the tourist market of Serbia and the neighbouring countries from the Danube region.

Reefrence

- Angelevska-Najdeska K. and Rakicevib G. (2012). Planning of sustainable tourism development. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 44, str. 210 – 220
- Armenski, T., Zakić, L. and Dragin, A.S., 2009. The perception of foreign tourists on the image of Serbia. *Glasnik srpskog geografskog društva* 89 (1), 39–63.
- Bauer, K. (2010). Auf dem Prüfstand: Wassertourismus auf Mosel und Saar. Paper presented at the INK-Tourismustreff, Koblenz.
- Белиј, С. (2012). Заштита геонаслеђа између науке и праксе. Међународни научни скуп „Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе“, стр. 471–479, Географски факултет, Београд
- Belij, M., Pincic, M. i Belij, J. (2013). Complementarity of the „Roman emperors route“ and the section of corridor VII passing through Serbia, 1. International Scientific Conference Cultural Corridor Via Diagonalis – Cultural Tourism Without Boundaries 03.10.2013 - 06.10.2013., str.199–209
- Белиј, С. и Белиј, М. (2012). Геотуризам у систему одрживог туризма. Међународни научни скуп „Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе“, стр. 589-594, Географски факултет, Београд
- Белиј С. и Белиј М. (2009). Објекти геонаслеђа Српског Подунавља и услови за развој геотуризма. *Туристичко пословање*, 4, стр. 127–144. Висока туристичка школа струковних студија, Београд
- Берић, Д. и Јовичић, А. (2012). Анализа искустава становника Београда и Новог Сада у туризму крстарења. *Зборник Географског института Јован Цвијић, САНУ*, 62 (2), стр. 69–82
- CLIA (2012). 2012 cruise industry economic study.
- Connell J., Page J. S. and Bentley T. (2009). Towards sustainable tourism planning in New Zealand: Monitoring local government planning under the Resource Management Act. *Tourism Management* 30, str. 867–877
- Драгин, С. А., Живковић, Б. М. и Ђурђев, С. Б. (2009). Доживљаји Србије: Туристи међународних крстарења коридором 7. *Гласник Српског географског друштва*, 89 (2), 135–147
- Dragin, S. A., Djurdjev, S. B., Armenski, T., Jovanovic, T., Pavic, D., Ivkov-Dzigurski, A., Kosic, K. And Favro, S. (2014). Analysis of the labour force composition on cruisers: The Danube through Central and Southeast Europe. *Journal of Transport Geography*, vol. 39, 62-72
- Јовичић, Д. (2011). Менаџмент туристичких дестинација. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд
- Максин, М. и Милијић С. (2012). Потенцијали за одрживи развој туризма на Дунаву кроз Србију. *Архитектура и урбанизам*, 35, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд
- Mihic, S., Golusin, M. i Mihajlovic, M. (2011).
- Prideaux, V. and Cooper, M. (2009). *River tourism*. Oxfordshire: CABI Publishing.
- Рабреновић, Д., Белиј, С., Мојсић, И. и Младеновић, М. (2014). Основне вредности подручја Ђердапа, потенцијалног геопарка. *Зборник радова, XVI Конгрес геолога Србије*, стр. 866–871, Доњи Милановац
- Roter Blagojević, M., Milošević, G., Jadrešin Milić, R. And Nikolić, M. (2013). A new life of the Ottoman fortress Ram. *Journal of Cultural Heritage*, vol. 14S, str. S20-S24
- Sommerwerk, N., Baumgartner, C., Bloesch, J., Hein, T., Ostojić, A., Paunović, M., Schneider-Jacoby, M., Siber, R. and Tockner, K. (2009). The Danube River Basin. U Tockner, K., Robinson, T. R. and Uehlinger, U. (ur.). *Rivers of Europe*. Elsevier Ltd. Str. 59-112
- Stojović, J., Knežević, S., Bogdanović, A. i Knežević, I. (2012). *Vodič kroz Dunavsku strategiju, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd
- Стратегија развоја туризма Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 91/2006)
- Torres-Delgado, A. and López Palomeque, F. (2012). The growth and spread of the concept of sustainable tourism: The contribution of institutional initiatives to tourism policy. *Tourism Management Perspectives* 4, str. 1-10
- Van Balen, M., Dooms, M. and Haezendonck, E. (2014). River tourism development: The case of the port of Brussels. *Research in Transportation Business & Management*, str. 1-9
- www.dunavskastrategija.rs
- water.thinkaboutit.eu/images/uploads/vreme_tvrdjave.jpg www.tvrdjaveatar.com/tvrdjave-na-dunavu
- vojvodinahouse.rs/eu-strategija-za-dunavski-region

ОДРЖИВО ПЛАНИРАЊЕ И ПОЛИТИКА РАЗВОЈА ТУРИЗМА НА ПРИМЕРУ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ТВРЂАВА НА ДУНАВУ

СРЂАН БЕЛИЈ¹, МАРИНА ИЛИНЧИЋ², ЈЕЛЕНА БЕЛИЈ², МАРИЈА БЕЛИЈ²

¹Завод за заштиту природе Србије, Др Ивана Рибара 91, 11070 Нови Београд

²Универзитет у Београду – Географски факултет, Студентски трг 3/3, 11000 Београд

Сажетак. Приобаље Дунава је имало највећи стратешки значај у очувању плпвног пута, који је био најзначајнија саобраћајница овог дела Европе, све до краја 19. века. На обалама Дунава биле су смештене колевке бројних цивилизација, ту су се градиле европске вредности и стварали идентитети различитих народа. Као природна граница, Дунав је имао значајну улогу у војној стратегији током борби за превласт и доминацију над европским територијама, због чега су, и најзначајније и најмонументалније тврђаве у Србији, подигнуте управо на обалама Дунава.

Културна рута „Тврђаве на Дунаву“, којом се плови нашим сектором Дунава, приказује најзначајније споменике војне архитектуре у овом делу Србије, кроз очуване остатке седам тврђава: Бачка, Петроварадинска, Београдска, Смедеревска, Рамска, Голубачка и Фетислам. Поменуте тврђаве значајан су ресурс одрживог развоја туризма и важан сегмент културног коридора не само Србије, већ и југоисточне Европе, чију је вредност препознао УНЕСКО.

Посебан сегмент у развоју туристичке привреде Подунавља представља и развој геотуризма као специфичне нише туристичког тржишта која дунавске тврђаве, као и остале објекте природне и културне баштине подунавља препознаје као занимљиве туристичке дестинације и локалитете вредне задржавања и посећивања током крстарења Дунавом.

Заштита културне баштине, као јединственог и незаменљивог богатства, од посебног је значаја за Републику Србију и регион Подунавља. Развој „путева културе“ и других облика кластерског повезивања локалитета културног наслеђа, помоћи ће бољој интерпретацији наслеђа, али и стварању кооперативних мрежа које ће омогућити да наслеђе добије статус важног ресурса у развоју културног туризма и буде укључено у политику сврсисходнијег туристичког планирања. Уосталом, инвестицијама у рестаурацију подунавских тврђава створиће се услови за већи обим туристичког промета и значајнији удео страних туриста са крузера у њиховој јединственој понуди.

Кључне речи: Дунав, средњовековне тврђаве, туризам, геотуризам, одрживи развој

Увод

У нашој земљи, река Дунав протиче у дужини од 588 km и пловна је целим својим током, од 1433. km (Бездан) до 845. km (Прахово). У сливу Дунава у нашој земљи налази се 390 заштићених подручја од посебног националног и међународног значаја. У приобаљу су подигнути неки од најлепших градова Старог континента, изграђено је мноштво тврђава, пристаништа, мостова и брана, утврђено је неколико националних паркова и изграђен читав низ одмаралишта, али и привредних и инфраструктурних објеката. Такође, дуж саме реке налазе се и археолошка налазишта: *неолитска налазишта* – Старчево, Винча, Лепенски вир; *римска налазишта* – Сирмијум, Сингидунум, Виминацијум, Трајанов мост, Трајанова табла, Дијана; *средњовековни објекти културне баштине* – Петроварадин, Београдска тврђава, Смедерево, Голубац, Рам, остаци турског Фетислама код Кладова и многа друга.

Поред првенствено економског значаја који има (Mihic S., i dr. 2011), Дунав представља и велико природно и културно-историјско богатство Србије. То богатство чине природне лепоте и реткости, тековине различитих векова, традиција и култура. На централном делу Дунава у Србији код Београда, вековима су се сукобљавали и смењивали различити народи, цивилизације и империје – од неолита до шездесетих година 19. века, када је Београд поново у оквирима граница Србије. Као резултат тога, настали су бројни културно-историјски споменици и вредности, што говори о његовом значају кроз историју и његовој разноликости данас. Сваки од тих народа оставио је неки траг, а Србија се труди да, осим сопственог културно-историјског наслеђа, сачува и покаже трагове других народа и цивилизација, кроз њихову туристичку валоризацију и промоцију.

Према Стратегији развоја туризма Републике Србије (2006), Дунав за Републику Србију представља тржишну опцију која брзо доноси резултате („quick win” опцију) и наглашава се да ниједан други тржишни ресурс у Републици Србији није истовремено и

национално кохезиван и глобално конкурентан, чиме показује да величина и важност Дунавског коридора (Коридора VII) кроз Србију може усмерити жељени развојни залет у све добре земље („spill over”). Према извештајима CLIA (2012) крузинг на рекама је доживео годишњи пораст од 10% у периоду 2007-2012. године, са највећим порастом на западноевропским воденим путевима. Популарност се не односи само на европске реке, већ се може рећи да су многе реке и луке доживеле процват у последњих пар година (Prideaux B., Cooper M. 2009).

У том смислу, велики потенцијал за крстарење – наугички туризам – пружа ток Дунава који преко Будимпеште и Беча повезује Србију са речним токовима високоразвијених земаља Европе. Туристичка сезона крстарења Дунавом (Коридором VII кроз нашу земљу) обухвата период март-април (Драгин С. i dr., 2009), а захваљујући поменутом природном богатству и културно-историјском наслеђу, нуди могућност комплементарности и допуне природних и културних вредности дуж тока Дунава. Превоз путника Коридором VII кроз Србију има пре свега туристички карактер у виду речних крстарења; значајно расте сваке године и представља основу за развој значајне привредне активности у области транспорта, туризма, трговине и других услуга (Максин М., Милијић С., 2012; Armenski T., et al., 2009). У 2012. години, укупан број посетилаца и њихових нићења (евидентираних у луци Београд) повећао се за 7% у односу на 2011. годину (Belij M. i dr. 2013), а већ у 2013, велики туристички бродови крузери пристали су више од 400 пута у Луку Београд и том приликом довели више од 52.000 посетилаца (<http://www.dunavskastrategija.rs>).

Иако крстарење рекама још увек има симболичан удео у укупном туристичком промету Србије, оно захтева и заслужује посебну пажњу. Растућа инострана тражња за овим све популарнијим обликом туристичке услуге у протеклим годинама показује сталан пораст њене важности (Берић Д., Јовичић А., 2012; Van Balen M. i dr., 2014; Dragin S. i dr., 2014), али захтева и одговорност сектора туристичке привреде за планском и одрживом политиком његовог даљег развоја и успешном повезивања крстарења са посетом средњовековним тврђавама (али и другим археолошким локалитетима на Дунавској траси) у интегралну туристичку понуду, која иностраном туристи нуди целовит и потпуни доживљај на његовом пропутавању кроз српско Подунавље. То је посебно важно када се узме у обзир да је овакав тип туриста изузетно богат и вољан да потроши новац на локалне производе и услуге (Baueг K., 2010).

Теоријски концепт одрживог планирања и политике развоја туризма

Са аспекта туристичке политике и планирања, одрживи развој туризма је процес квалитативних промена вођених политичким одлукама, али увек уз подршку локалне заједнице, да се усвоји конституционални и законски оквир, планске и политичке норме, да би се развој туризма базирао на равнотежи између заштите природних и културних ресурса, економске и социјалне стабилности. Одрживост је у последње две деценије значајно утицала на туристичку политику и институционализована је у концепт одрживог туризма. Иницијативе и политика које се позивају на одрживост знатно су се развиле, стварајући оквир за примену овог концепта (Togres-Delgado A., López Palomeque F., 2012).

Планирање развоја одрживог туризма у ствари се односи на планирање очувања животне средине и као такво обухвата различите истраживачке активности и анализе пре одлуке за одређивање праваца даљег туристичког развоја. Све ове активности треба предузети у циљу спречавања интензивног коришћења ресурса у неким специфичним областима (Angelevska-Najdeska K., Rakicevikb G., 2012). Такве области су управо и оне у којима су лоциране средњовековне тврђаве на Дунаву. Стога, њихов даљи туристички развој мора се темељити на подробним истраживачким активностима, али и ваљаној валоризацији и инвентаризацији простора који заузимају.

Ако је лоше планиран или прекомерни развој дозвољен, туризам може уназадити квалитете на којима се заснива одрживи развој. Међутим, познато је да туризам може да помогне у промоцији и подржи конзервацију, регенерацију и економски развој, као и да побољша квалитет живота посетилаца и домаће заједнице (Connell J., et al., 2009).

Искуства показују да су оне земље (укључујући њихове уже просторне целине), у којима се развој туризма темељио на интегралном, промишљеном и дугорочном планирању оствариле многе позитивне ефекте без значајнијих пратећих проблема, за разлику од других,

које су се, руковођене парцијалним и краткорочним економским интересима и без прецизног и јасног планског концепта, суочиле са низом еколошких, социјалних и културних проблема (Jovičić D., 2011).

Средњовековне тврђаве на Дунаву

У прошлости, тврђаве су представљале најзначајније војне објекте који су обезбеђивали одбрану и сигурност становништва, али су и доприносили политичкој и војној доминацији. Дакле, тврђаве нису имале само одбрамбену функцију, већ је требало и да фасцинирају и зову страхопоштовање код противника. По својим димензијама и облицима, који су представљали одраз војне архитектуре, оне су често биле симбол моћи, снаге, благостања и напретка, због чега су и подизане на пажљиво одабираним местима од стратешког значаја. Како је приобаље Дунава имало највећи стратешки значај у очувању речног пута (јер је био најзначајнија саобраћајница овог дела Европе) све до краја 19. века, најзначајније и најмонументалније тврђаве у Србији подигнуте су управо на обалама Дунава. Њих су градили како српски тако и други владари (угарски, турски), стварајући најзначајније европске споменике војне архитектуре. Од укупно двадесет и једне тврђаве у Србији, седам се налази на обалама Дунава, што потврђује стратешки значај ове реке.

Данас, тврђаве као споменици културе, добијају могућност пренамене и позиционирања на културној мапи Европе, што ствара простор за размену искустава у области заштите културног наслеђа, као и могућност економски одрживе инвестиције за ревитализацију споменика.

Туристичка организација Србије у сарадњи са Министарством културе, кроз пројекат „Пут културе – Тврђаве на Дунаву“ представља седам тврђава које чине јединствен спој иако свака уједно представља и причу за себе.

Бачка тврђава је најбоље очувана тврђава из угарског периода, саграђена у средњем веку. Налази се у Војводини, недалеко од града Бача. Тврђаву Бач чине утврђени замак и предграђе, изграђени на меандру реке Мостонге, леве притоке Дунава. Овај простор је археолошки локалитет са континуитетом живота од млађег неолита. Зидине тврђаве Бач, чији су остаци и данас видљиви, изграђени су за време владавине Карла Роберта Анжујског, у периоду од 1338. до 1342. године.

Петроварадинска тврђава налази се у Новом Саду, на десној обали Дунава. Због своје величине и доминантности назива се и „Гибралтар на Дунаву“. По величини је друга у Европи и добро је очувана. Данашњи изглед је добила у периоду 1692-1780. године, по пројектима познатих војних инжењера Марсиљија, Кајзерфелда и Вамберга. Данас се у Петроварадинској тврђави налази Музеј града Новог Сада, који представља изванредан споменик културе, а такође је и место где се сваке године одржава чувени музички фестивал „Ехi“. Петроварадинска тврђава спада међу најбоља остварења европске барокне војне архитектуре која су до данас остала у целости сачувана.

Београдска тврђава је споменик међународног значаја, смештен изнад ушћа реке Саве у Дунав. Представљала је једно од најјачих војних упоришта у Европи, изграђено према пројектима швајцарског генерала Николе Доксата де Мореза. На Горњем граду се налази и симбол Београда – споменик „Победник“. Цело приобално подручје Београдске тврђаве, уз Дунав и Саву, обухвата Доњи град, где се у средњем веку налазио главни део београдског насеља. Доњи град бедемима је опасао деспот Стефан Лазаревић, а прилази му се кроз Видин капију и Мрачну капију. Међу ретким добро очуваним објектима издваја се „Кула Небојша“ – средњовековна топовска кула подигнута око 1460. године, на самој обали реке да би штитила улаз у пристаниште. У време владавине Турака претворена је у тамницу, где је 1789. убијен грчки револуционар и песник Рига од Фере. Данас тврђава представља својеврстан музеј прошлости овог града и са Калемегданским парком чини јединствену културну целину. Београдска тврђава је једна од најатраактивнијих туристичких дестинација за посетиоце нашег главног града, место где се традиционално одржава велики број културних манифестација.

Смедеревска тврђава представља последње велико остварење српског средњовековног војног градитељства (пад Смедеревске тврђаве у руке Турака 1459. године уједно је означио и пад српске средњовековне државе). Подигнута је у 15. веку на ушћу Лезаве у Дунав, као нова престоница средњовековне Србије, после губитка Београда. Смедеревска тврђава представља оличење српске деспотовине. Подигао ју је деспот Ђурађ Бранковић

средином 15. века по узору на Цариград. Првобитно је саграђен замак са владарским двором, замишљен као самостално утврђење, а потом је опасан шири простор на ушћу две реке намењен изградњи градског насеља. Овај јединствени монументални споменик српске културе са површином од око 11 ha, представља највећу равничарску тврђаву у Европи, а то је издваја и чини јединственом и у српској архитектури тог периода. Смедеревска тврђава се данас развија у европску знаменитост (као споменик културе од изузетног значаја), представљајући ексклузивни простор за музичко-сценске и друге културне догађаје.

Тврђава Рам налази се у селу Рам на обали Дунава, између Великог Градишта и Костолаца. Видљиве остатке тврђаве Рам подигао је турски султан Бајазит II 1483. године, како би осмажио одбрану границе између Смедерева и Голупца од угарских упада (Roter Blagojević M, et al., 2013). Рам је војничко утврђење, саграђено у време примене ватреног оружја и носи одлике артиљеријске тврђаве, због чега представља једно од најранијих примера артиљеријских утврђења у Србији. Тврђава има пег кула на четири нивоа (приземље и три спрата) који су данас релативно добро очувани, али запуштени.

Голубачка тврђава са девет кула подигнута је почетком 14. века као важна стратешка тачка за одбрану границе на литици – улазу у Ђердапску клисуру. Тај изузетан положај чини је једном од најупечатљивијих тврђава на Дунаву и симболом Ђердапа. Први писани помен Голупца, као угарске тврђаве, појављује се 1355. године. Високе четвороугаоне куле и масивни бедеми са зупцима и стрелницима указују на то да је тврђава првобитно грађена за одбрану хладним оружјем. Крајем 14. века изграђен је приобални део са монументалном палатом, а током 15. века утврђење је проширено изградњом спољних бедема са кулама и пристаништем. Последњу етапу градње, крајем 15. века, представља изградња турске топовске куле, која је и данас видљива. Голубачка тврђава је данас доста популарна међу туристима због своје добре повезаности са Лепенским виром, нашим драгоценим археолошким налазиштем.

Тврђава Фетислам налази се на Дунаву, западно од Кладова. Назива се још и „Капија ислама“ и тврђава у Кладову. Утврђење чине две засебне целине, Мали и Велики град, које су не само изграђене у различитим раздобљима већ се разликују и по концепцији градње и према фортификационим одликама. Преведено значење тврђаве Фетислам је „капија мира“.

Поменуте тврђаве сведоче о интензивном току историје и његовом утицају на обликовање величине нашег данашњег наслеђа. Археолози се слажу да су тврђаве крај река, или кључних путева, битне за откривање и писање историје наше земље. Неке су руиниране, напуштене и потребна им је рестаурација, а као посебан изазов истичу се утврђења дуж Дунава. Оне се идеално уклапају у причу о туризму у Подунављу.

Роменице тврђаве сведоче о интензивном току историје и његовом утицају на обликовање величине нашег данашњег наслеђа. Археолози се слажу да су тврђаве крај река, или кључних путева, битне за откривање и писање историје наше земље. Неке су руиниране, напуштене и потребна им је рестаурација, а као посебан изазов истичу се утврђења дуж Дунава. Оне се идеално уклапају у причу о туризму у Подунављу, постаје све популарнији. Планом је предвиђено да се, у сарадњи са релевантним међународним организацијама, уређењем Смедеревске тврђаве, тврђаве Рам и Голубач и рестаурацијом Београдске и Петровардинске тврђаве, у Србији створе претпоставке за дужи боравак више десетина хиљада туриста на дунавским крузерима, на пропутовању кроз нашу земљу.

Геотуризам као специфична ниша туристичког тржишта Подунавља у Србији

Средњовековне тврђаве на Дунаву представљају и изузетан потенцијал геонаслеђа, погодан за повезивање са другим земљама у региону. Релевантни субјекти туристичке привреде такву шансу свакако треба да искористе уз правилно планирање и одрживи развој.

Неопходно је имати у виду да се под српским Подунављем не подразумева читаво сливно подручје (што би обухватило готово целу Србију), већ само простори општина које излазе непосредно на Дунав, односно оних објеката геонаслеђа који се туристичком валоризацијом геонаслеђа могу придодати Подунављу, у виљу целовите презентације и понуде ове специфичне нише туристичког тржишта (Belij S., Belij M., 2009).

Међу највредније геотуристичке мотиве нашег сектора Дунава спадају, пре свега, сам Дунав као најзначајнија европска пловна река, ушће Саве у Дунав са Великим ратним острвом, Ђердапска клисура са композитном долином и атрактивним рељефом, већи број локалитета са лесним профилима дуж Дунава, атрактивни остаци присуства Римске империје у Подунављу,

као и бројне средњовековне тврђаве на обалама Дунава (Бачка, Петроварадинска, Београдска, Смедеревска, Рамска, Голубачка и Фетислам) (Belij S., Belij M., 2009).

Као најпрецизнија (или најближа нашим схватањима) сматра се дефиниција геотуризма (према Njusom и Daulingu, 2005) у којој се део „гео“ односи на геологију и геоморфологију и „природне ресурсе предела, рељефа, фосилних слојева, стена и минерала“ са нагласком на разумевање процеса који су их створили и који их стварају. Слична је и дефиниција В. Стојановића и И. Стаменковића (2008), који геотуризм дефинишу као: „туризам на бази геодиверзитета, у оквирима екотуризма, са наглашеном образовном функцијом, у служби бољег разумевања заштите природног наслеђа и у тесној вези са одрживим развојем, односно, одрживим туризмом“, уз могућност да се може базирати и на културним и историјским вредностима (Belij S., Belij M., 2009).

Ангажовање релевантних домаћих и иностраних организација у вези са одрживом политиком и развојем туризма на сектору Дунава кроз нашу земљу

Република Србија је чланица многих међународних организација које се баве питањем Дунава. Од великог значаја је учешће Војводине у еврорегионалним иницијативама и организацијама. Потребно је указати и на значај и активности регионалних развојних агенција које функционишу у региону Дунава, као и Националне агенције за регионални развој, која као институција на највишем нивоу, координира радом регионалних развојних агенција и спроводи политику регионалног развоја у Србији.

Мултилатерална сарадња на сливу Дунава одвија се у оквирима Конвенције о сарадњи на заштити и одрживом коришћењу реке Дунав (Конвенција о заштити реке Дунав) која је потписана 1994. године у Софији. Конвенција поставља принципе и правила за заштиту и одрживо управљање реком Дунав. Циљеви Конвенције су усмерени ка обезбеђивању одрживог коришћења и правилног управљања водним ресурсима у сливу, укључујући мере за одржање (конзервацију) екосистема, побољшање и рационалну употребу површинских и подземних вода у целом сливу. На основу ове Конвенције формирана је Мађународна комисија за заштиту реке Дунав, чији је Србија пуноправни члан (Sommerwerk N. et al., 2009).

У Стратегији Европске уније за дунавски регион (European Union Strategy for the Danube Region – EUSDR) јасно се наводи да је једна од приоритетних области, највише подстицана од стране Бугарске и Румуније, *промоција културе и туризма, и контакт међу људима*. Основни циљ свих програма прекограничне сарадње, који подразумева постизање уравнотеженог друштвено-економског развоја пограничних области кроз успостављање чврстих веза између заједница са обе стране границе, у циљу повећања конкурентности привреде и пораста животног стандарда грађана у тим областима, уклапа се у циљеве дефинисане Дунавском стратегијом (Stojković J. i dr., 2012).

Идеја за формирањем Стратегије ЕУ за дунавски регион први пут се јавила 2008. године на Европској недељи региона и градова одржаној у Бриселу. У јуну 2009. године, Европски савет је позвао Европску комисију да представи Стратегију ЕУ за дунавски регион крајем 2010. године. Развој ове стратегије је координан од стране Европске комисије у сарадњи са земљама региона и оријентисан је на развој дунавског басена.

На неопходност постојања ове заједничке стратегије указује и број пројеката са фокусом на дунавски регион, остварен у досадашњем периоду. У периоду 2007. до 2013, готово половина ЕТС програма (European Territorial Cooperation Programmes) била је усредсређена на дунавски регион. Тачније, од укупно 94 ЕТС програма, 41 ЕТС програм (18 СВС, 7 транснационалних програма, 13 IPA СВС програма и 3 ENPI програма) покрива географско подручје са обухватом дунавског региона. ЕТС програме би требало у потпуности искористити са циљем убрзавања процеса развоја региона и јачања сарадње између земаља дунавског региона (<http://vojvodinahouse.rs/eu-strategija-za-dunavski-region>).

Србија је од самог настанка иницијативе активно укључена у припреме Стратегије, без обзира на то што нема чланство у ЕУ. Влада Републике Србије је септембра 2009. формирала Радну групу за сарадњу са ЕУ у Подунављу, која окупља представнике надлежних ресора и Извршног већа Војводине. Укључивањем Републике Србије у израду ове стратегије и њеном применом допринеће се: јачању економије, интеграцији секторских политика Републике Србије у развојне планове ЕУ, успешивању билатералне и мултилатералне сарадње Републике Србије са свим земљама дунавског слива, али и могућношћу коришћења природних

потенцијала Дунава и њихове валоризације у туристичке сврхе, чиме се рачуна и на повећање броја страних туриста у нашој земљи. Општи циљ је коришћење потенцијала Дунава као значајног ресурса за одрживи развој, што је свакако у сагласности са начелима под којима се развија одрживи туризам.

Заштита културне баштине, као јединственог и незаменљивог богатства, од посебног је значаја за Републику Србију и регион Подунавља, али и шире, за међународни ниво.

Развојни пројекат „Пут културе – Тврђаве на Дунаву“ покренут је у јуну 2010. године у седам градова и општина на Дунаву који поседују репрезентативне тврђаве – Бач, Нови Сад, Београд, Смедерево, Велико Градиште, Голубац и Кладово. Пројекат је наставак пилот-пројекта Министарства културе „Тврђаве на Дунаву“, који је у 2009. и 2010. години спроведен у склопу UNESCO-вог регионалног програма за културно наслеђе Југоисточне Европе. Пројекат је развијен у складу са стратешким опредељењима Републике Србије, посебно са Стратегијом регионалног развоја Србије 2007-2012, Националном стратегијом одрживог развоја, Стратегијом за развој туризма и Стратегијом ЕУ за регион Дунава, са посебним циљем са седам дунавских тврђава, од посебне културне вредности, повеже у јединствену тематску целину и омогући да њихов економски и социјални потенцијал буде стављен у функцију развоја локалних средина у којима се тврђаве налазе (<http://www.tvrdjavateatar.com/tvrdjave-na-dunavu/>).

Развој „путева културе“, допуњеног садржајима геотуристичких интересовања и других облика кластерског повезивања локалитета културног наслеђа, доприноси већој видљивости наслеђа и стварању кооперативних мрежа, али може и помоћи да наслеђе добије статус важног ресурса у развоју културног туризма и буде укључено у планове развоја управљања дестинацијама. У том циљу ће се развијати већ започети пројекти попут „Тврђава на Дунаву“, као и пројекти у оквиру тзв. „Љубљанског процеса“, који се подржани од UNESCO-а и Савета Европе.

Закључак

Територија Балканског полуострва, од неолита до данас, хиљадама година је била стедиште различитих култура, коридор за трговачке караване и походе војски на путу ка псвајању нових територија. Сведок тих освајачких похода јесу и данашњи импозантни остаци тврђава у српском Подунављу.

У раду се наглашава значај вредности размене и препознатљивости Дунава као стратешког европског континенталног туристичког ресурса, који у свом најатрактивнијем делу интегрише бројне српске туристичке атракције, и истиче се значај културног туризма и геотуризма, између осталог, и представљањем дунавских средњовековних тврђава, као снажних упоришта за стварање будућег јаког туристичког тржишта.

Српско Подунавље има реалне услове и потенцијале у виду природних и културних вредности за дефинисање квалитетног туристичког простора и јединственог туристичког производа, који могу послужити као јаке претпоставке за позиционирање Републике Србије на међународном туристичком тржишту.

Сматра се да је данас у развијеним туристичким земљама довољан договор учесника о кључним туристичким вредностима и заједнички дефинисана визија, што пружа могућност комплементарности развоја различитих видова туризма на Дунаву, заједничким наступом на туристичком тржишту Србије и суседних подунавских земаља.

Литература

Литературу видети на страни 76